

Карипбаева Г.А.¹, Зайсанбаев Т.К.

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, халықаралық қатынастар факультеті, дипломатиялық аударма кафедрасының аға оқытушысы,

Қазақстан, Алматы қ., e-mail: alipbai@gmail.com

²С.Д. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медициналық университеті, қазақ тілі және кәсіби қазақ тілі кафедрасының доценті, филология ғылымдарының кандидаты,

Қазақстан, Алматы қ., e-mail: t__1962@mail.ru

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТЕРМИНДЕРДІ ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ БЕЙІМДЕУ ЖОЛДАРЫ

Мақалада қазақ тіліндегі халықаралық терминдердің жасалуы, қалыптасуы туралы сөз болады. Авторлар қазақ тіліндегі халықаралық терминдердегі дыбыс тіркесімдері қазақ тіліндегі ең басты заңдылық – үндестік заңына (сингармонизмге) қайшы келетінін, оларды дұрыс дыбыстау және сауатты жазу қазақ мектебін бітіргендерге қиынға соғатынын ашып көрсетеді. Оның себебі Кеңес Өкіметі кезінде халықаралық терминдерді біріздендіреміз деген желеумен қазақ әліпбиіне қазақ тіліне тән емес дыбыс-әріптердің күштеп енгізілуінен екендігін сөз етеді.

Қазақ әліпбиіне орыс тілінің дыбыс-әріптерін күштеп ендіру нәтижесінде қазақ тіліне тән емес дыбыс тіркесімдеріне аяқталатын терминдер пайда болды, сондықтан ондай терминдерге әр түрлі қосымшалар жалғауда қиындық тудыруда. Мұндай қиындықтан шығудың бірден-бір жолы қазақ тілінің фонетикалық заңдылығына сай келмейтін халықаралық терминдерді қазақ тіліне аударған жөн деп есептейтін авторлар ол үшін қазақ тілінің сөзжасам тәсілдерін пайдалану жолдарын кеңінен пайдалануға кеңес береді. Авторлар сөз тудырудың синтетикалық және аналитикалық тәсілдерінің халықаралық терминдерді аударуда қалай пайдаланылып жүргеніне тоқталады. Термин жасау тек тілдің ішкі мүмкіндігімен шектелмейтіндігін, барлық тілдерде де халықаралық терминдер болатынын, бірақ олар әр тілдің дыбысталу заңдылықтарына бейімделетінін сөз ете келе, авторлар халықаралық терминдерді қазақ тіліне бейімдеуде протеза, апокопа, эпентеза т.б. құбылыстарды ескеру қажет деген тоқтамға келеді.

Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаевтың латын әліпбиіне көшу туралы бастамасын қолдай отырып, авторлар латын әліпбиіне ауысуда ең басты мақсат – қазақ әліпбиін қазақ тілінің дыбысталу заңдылығына келмейтін дыбыс-әріптерден арылту арқылы ондай терминдерді қазақ тіліне бейімдеуге болатынын нақты мысалдармен дәлелдейді.

Түйін сөздер: халықаралық терминдер, сөз тудыру тәсілдері, синтетикалық тәсіл, аналитикалық тәсіл, кірме сөздер, латын әліпбиі, орфографиялық норма, орфоэпиялық норма.

Karipbayeva G.A.¹, Zaisanbaayev T.K.²

¹Senior teacher of Chair of “Diplomatic Translation” of Department of “International Relations” of Al Farabi Kazakh national University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: alipbai@gmail.com

²Associate professor, Docent of Chair of “Kazak language and professional Kazakh language” of Asfendiyarov Kazakh Natinal Medical University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: t__1962@mail.ru

Types of adaptation of international terms in the Kazakh language

The main idea of this article is formation and using of international terms. The authors tell, that sound combinations of international terms used in the Kazakh language contradict the main law of the Kazakh language- the law of harmony and graduates of Kazakh schools will have difficulties in right pronunciation and spelling in Latin Alphabet. The authors are sure that the main reason is that the Soviet Government intending to unite international terms had entered sounds inadequate the Kazakh language. As a result of the Russian letters-sounds some terms ended in nonconforming the Kazakh language endings appeared in Kazakh, that is why endings were added to these terms.

The authors have confirmed that the formation of terms mustn't be limited only by inner opportunities of the language. As well the authors have told about the concept of international terms and the way to adapt them in the Kazakh language.

The authors give clear examples from the works of scientists creating international terms. Having taken into account synthetic and analytical methods of formation words, the authors have given the examples of achievements of the scientists creating international terms in Kazakh. As well it is told that the right using of archaisms can lead to the development as humanitarian, so other sciences.

The authors support the idea of President of the RK N.A.Nazarbayev on transferring to the Latin Alphabet and have given the examples of the process which can promote the adaptation of international terms in the Kazakh Language.

Key words: international terms, methods of word formation, synthetic method, analytical method, orthographic method, orthoepic method.

Карипбаева Г.А.¹, Зайсанбаев Т.К.²

¹старший преподаватель кафедры дипломатического перевода,
факультет международных отношений, Казахский национальный университет
им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: alipbai@gmail.com

²Кандидат филологических наук, доцент кафедры казахского языка и
профессионального казахского языка, Казахский национальный медицинский университет
им. С.Д. Асфендиярова, Казахстан, г. Алматы, e-mail: t__1962@mail.ru

Различные методы адаптации международных терминов в казахском языке

Главной идеей статьи является образование и применение международных терминов. Авторы рассказывают о том, что звуковые сочетания международных терминов, применяющиеся в казахском языке, противоречат основному закону в казахском языке – закону сингармонизма и, что их правильное произношение и написание будут создавать небольшие проблемы выпускникам казахских школ. И что главной причиной этому было то, что Советское Правительство с намерением объединить международные термины ввел в казахский алфавит звуки, неподходящие казахскому языку. В результате добавления русских звуков-букв появились термины, заканчивающиеся на неподходящие для казахского языка окончания, поэтому начали к этим терминам добавлять окончания. Для решения этих проблем авторы, не считающие нужным переводить термины, неподходящие к казахскому языку, советуют использовать методы словообразования.

Авторы утверждают, что создание терминов не должно ограничиваться только внутренними возможностями языка. Говоря о том, что во всех языках есть международные термины, авторы считают правильным использовать такие явления, как протеза, апокопа, эпентеза и т.п., при адаптации международных терминов в казахском языке.

Авторы дают очень хорошие примеры из работ учёных, создававших международные термины, и, принимая во внимание синтетические и аналитические методы формирования слов, можно сказать о достижениях наших учёных в создании международных терминов. Также и правильное использование архаизмов может привести к развитию как гуманитарных, так и других наук.

Авторы поддерживают идею Президента РК Н.А. Назарбаева о переходе на латинский алфавит и приводят примеры того, что данный процесс будет способствовать адаптации международных терминов в казахском языке.

Ключевые слова: международные термины, методы словообразования, синтетический метод, аналитический метод, заимствованные слова, латинский алфавит, орфографическая норма, орфоэпическая норма.

Кіріспе

Ғылым-білім қарыштап дамыған бүгінгі заманда термин қалыптастыру мәселесі бірінші орында тұр, себебі күн сайын жаңалық ашылып, күн сайын жаңа бір ұғым пайда болуда. Осы жаңалықтардың барлығы дерлік Еуропа мен ғылымы дамыған Азия елдерінен келіп жатыр. Сол елдерде жаңадан пайда болған ғылыми ұғымдардың атаулары, яғни термин-

дер қазақ тіліне орыс тілі арқылы, орыс тілінің жазылу, айтылу үлгісімен еніп жатыр. Бұл бір жағынан жаңа ұғымдарды түсінуге, айтуға (дыбыстауға) қиындық тудырса, бір жағынан олардың жазылу мәселесін қалай шешу керек деген мәселелерді алға шығарып отыр. Қазақ тілі жалғамалы (аглютинативті) тіл болғандықтан, қазақ тіліне тән емес дыбыс тіркесімдеріне аяқталған сөздерге қосымшалар жалғауда бірізділік болмай жатыр. Оған Кеңес Өкіметі

кезінде орыс тілінен және орыс тілі арқылы енген сөздерді орыс тіліндегідей етіп жазуға негізделген орфографиялық сөздіктеріміз және сол заңдылықтан шықпай отырған қазіргі жазу емлеміз кінәлі.

Кезінде Алаш зиялылары қазақ әліпбиі мен емлесіне (жазуына) қатысты мәселелерді ұлттық мүдде тұрғысынан сөз етіп кетсе, қазіргі уақыттың көптеген ақын-жазушылары мен ғалымдары тарапынан да соның жалғасын тауып, қолдау көріп жатқанын көреміз. Демек, сол ойтұжырымдардың әлі де өз құнын жоймағанын, әлі де аса маңыздылығын байқаймыз. Сондықтан да қазіргі қазақ қоғамы ғылыми-технологиялық, компьютерлік-бағдарламалық, қоғамдық-әлеуметтік, тарихи-мәдени байланыстық (түркілік ұлттардың бірдей әліпби пайдаланып тұтасуын) және т.б. жанама себептерді алға тарта отырып, негізінен ұлттық-танымдық, ұлттық-лингвистикалық мәселелерді қазақ жазуын латынша ауыстыру арқылы шешуге болады деген тұжырымға келіп отыр. Төменде бұл қиындықтардан шығу жолдарын сөз етпекпіз.

Материалдар мен әдістер

Мақалада қазақ тілінің фонетикасы, орфографиясы мен орфоэпиясы туралы жазылған ғылыми еңбектерге шолу жасалып, термин жасауда тіл заңдылықтарын сақтау мәселесі туралы олардың ойлары негізге алынды. А. Байтұрсынұлы, Ә. Жүнісбек, Б. Қалиұлы сияқты қазақ фонетикасын қалыптастыруда дұрыс жолдағы ғалымдардың еңбектеріне сүйене отырып, авторлар халықаралық терминдерді қазақ тіліне бейімдеу жолдарын нақты көрсетеді. Термин жасаудағы орыс тілі мен қазақ тіліндегі әдіс-тәсілдерді салыстыру және салғастыру әдістері қолданылды. Халықаралық терминдердің әр түрлі сөздіктерде жазылуын көрсету мақсатында сөздіктердегі терминдер бір-бірімен салыстырылды.

Әдебиеттерге шолу

Кез келген тіл қоғам өмірінің барлық саласында толыққанды қолданылуымен қатар, ғылым тілі болғанда ғана шын мәнінде дамиды. Қазақ тілі ғылым тіліне айналғанына көп бола қойған жоқ. Қазақ тілі өткен ғасырдың 20 жылдарынан бастап ғылыми айналысқа түсе батады. Сол кездегі қазақ зиялылары қазақ тілін ғылым тіліне айналдыруға барынша ат салысты. Олар қазақ тілінің мол байлығын ғылым саласында

барынша толық пайдалануға тырысты. Олардың көпшілігі тіл мамандары болмаса да, термин мәселесіне, ғылыми стильдің қалыптасуына, орыс тілінде жазылған ғылыми әдебиеттерді қазақша аударуға өз үлестерін қосты. Олар бұл жолда ұлттық тілдің өзіндік ерекшелігін сақтауға, оның оралымдылығын арттыруға тырысты. Қазақ зиялыларының өткен ғасырдың 20-30 жылдары жазған еңбектерінің маңызы бұл күндері артпаса, кеміген жоқ. Оның себебі еліміз тәуелсіздік алғалы ұлттық тілдің өзіндік бет-бейнесін сақтау, ұлт тілін жат тілдің жаулап алушылық саясатынан құтқару мәселесін қазақ тілінің мамандары мен жанашырлары шындап қолға ала бастады. Бұл жолда олар сол кездегі қазақ зиялыларының еңбектерін басшылыққа алуда.

Өткен ғасырдың 20-30 жылдарында деп отырған себебіміз сол кездері қазақ зиялылары ғылымның қазақ тілінде дамуына зор үлес қосуымен қатар, ұл мәселесін бірінші орынға қойған еді. Әрине бұл Кеңес Өкіметіне ұнай қойған жоқ. Әсіресе 1937 жылғы қуғын-сүргін құрбандары болғандар осындай ұлттық бағытты басшылыққа алғандар болатын. Оларды халық жауы деп атып-асып, түрмеге қамаған соң, қазақ халқын ұлтсыздандыру, орыстандыру мықтап қолға алынды. Ұлттың өзіндік бітім-болмысын жоюдың бірден-бір жолы оның тілін құрту екенін сол кездегі саясаткерлер жақсы білген.

Кеңес Өкіметі кезінде жоғары оқу орындарында гуманитарлық ғылымдар қазақ тілінде оқытылғанымен, жаратылыстану пәндері, негізінен, орыс тілінде оқытылатын. Сондықтан бұл салаларда қазақ тілінің қолданылу аясы тарылып, ғылыми стиль өз деңгейінде қалыптаспай қалды. Сондай салалардың бірі – медицина ғылымы.

Қазақ тілінде термин қалыптастыруда көп қиындыққа ұшырап жатқан салалардың бірі – медицина ғылымы. Еліміз Тәуелсіздік алып, медицина ғылымы қазақ тілінде оқытыла бастағаннан бері, орыс тіліндегі медициналық оқулықтар мен оқу құралдарын қазақ тіліне аудару бойынша біраз жұмыстар атқарылды. Қазақ тілінде көптеген оқулықтар мен оқу құралдары жазылды. Алайда бұл салада кемшіліктер де аз емес, себебі осы оқулықтар мен оқу құралдарын аударушылардың өздері де қазақ мектептерін бітіргендерімен, жоғары оқу орындарында медициналық білімді орыс тілінде алғандар. Екіншіден, қазақша аударылған еңбектер, көп жағдайда, жақсы тіл маманының сараптауынан өтпей жатады. Үшіншіден, қазақ тілінің сөздік

қоры, яғни тіл байлығы сарқа пайдаланылмай келеді.

Академик Ө. Айтбайұлы өткен ғасырдың 20-30 жылдары қазақ зиялыларының термин жасаудағы атқарған істеріне тоқтала келіп, олардың термин жасауда ұлт тілінің байлығын сарқа пайдалануға тырысқаны туралы былай дейді: «Қазақ зиялылары ә дегеннен-ақ термин жасау процесіне тікелей атсалысып, ол үшін қазақ тілінің лексикалық байлығы мен грамматикалық амалдарын түгел іске жаратуға бетбұрыс жасаған болатын. Соның нәтижесінде халық тілінің сарқылмас қазынасы сарапқа түсіп, қарапайым сөздер терминдік мәнге көшті. Ғасырлар бойы дамып, қалыптасқан сөзжасам тәсілдері терминжасамның негізгі тірегіне айналды» (Айтбайұлы Ө., 2013: 158-159).

Қай тілде болмасын сөзжасамның морфологиялық немесе синтетикалық (түбірлерге сөзтудырушы жұрнақтар жалғау) және аналитикалық тәсілдері (сөздерді біріктіру, қосарлау т.б.) бар екені белгілі. Бұл тәсілдердің барлығын бір мақаланың көлеміне сыйғызу мүмкін емес, сондықтан өзіміз сөз етіп отырған салаға байланысты кейбіреулеріне ғана тоқталмақпыз.

Мысалы, қазақ тіліндегі **-шы**, **-ші** жұрнағы негізінен мамандық, кәсіп иесі дегенді білдіреді. Бұрын *малшы*, *жалшы*, *әнші*, *күйші* сияқты зат есімдер тудырса, өткен ғасырдың 30-жылдары бұл жұрнақтың қолданылу ауқымы кеңіп, *кітапханашы*, *тілші*, *еңбекші*, *бақылаушы*, *нұсқаушы* тәрізді жаңа сөздер туғызды. Тіпті кірме сөздерге де жалғанатын (*колхозшы*, *тракторшы* т.б.) болды. Бұл жұрнақпен синонимдес парсы тілінен енген **-гер**, **-кер** жұрнағының да қолданылу аясы кеңіп *қаламгер*, *қызметкер*, *дәріскер*, *әдіскер* сияқты жаңа сөздердің пайда болуына негіз болды. Дегенмен, бұл кірме жұрнақ болғандықтан, қолданылу аясы, жалғану мүмкіндігі қазақтың өз төл жұрнағы **-шы**, **-ші** дей емес, әлдеқайда төмен. Бұл жұрнақтарды ретімен қолданбау термин жасауда үлкен қателікке алып келетін кездері де болады. Мысалы, 30-жылдары *врач* сөзі *дәрігер* болып аударылды да сол бойы сіңісіп кетті. Қазір медицина ғылымы дамып, *фармацевт* деген сөз пайда болған кезде оған енді балама таба алмай жүрміз. Шындығында *фармацевт* – *дәрігер*, *врач* – *емші* немесе *шипагер* болуы керек еді. Қолданысқа әбден еніп кеткен бұл сөзді енді өзгерту мүмкін емес.

Ал қазіргі терминжасаушылар қазақ тілінің сөзтудырудың синтетикалық тәсілін қалай пайдаланып жүр деген мәселеге тоқтала кетейік.

Мәселен, профессор Ө. Нұрмұхамбетұлы **-лы**, **(-лі, -ды, -ді, -ты, -ті)**, **-лық** (**-лік, -дық, -дік, -тық, -тік**), **-ғы** (**-гі, -қы, -кі**) сияқты сын есім тудырушы жұрнақтарды дұрыс қолданып жүр (*вредная доза* – *зиянды доза (мөлшер)*; *ежедневная* – *күнделікті*; *лечебная* – *емдік*; *оптимальная* – *оңтайлы*; *разовая* – *бір дүркіндік*; *высшая* – *ең жоғарғы* т.б.) (Нұрмұхамбетұлы Ө., 2007: 209-210).

Қазақ тіліндегі **-шық**, **-шік** жұрнақтары сын есім тудырумен қатар заттың көлемінің шағын екенін білдіреді, яғни кішірейту мағынасын да береді. Бұл жұрнақтың осы қасиетін қазақ тілінде медициналық термин жасаушылар сәтті пайдалана білген. Мәселен, 2003 жылы жарық көрген медициналық сөздікте *альвеола зуба* термині *тіс альвеоласы (ұяшығы)* деп, *ұяшық* сөзі жақшаға алынып берілсе (Момынов Т., Рақышев А., 2003: 328), 2007 жылы шыққан Ө. Нұрмұхамбетұлының сөздігінде *тіс ұяшығы* (Нұрмұхамбетұлы Ө., 2007: 25) деп жазылған. Яғни, бұл терминнің қазақ тілінде осылай қалыптасқанын, терминологиялық комитеттің оны бекіткенін көреміз.

Енді *альвеола* сөзін не үшін аудару қажет болды деген сұраққа жауап берейік. Біріншіден, бұл терминде қазақ тіліне тән емес **в** дыбысы бар, екіншіден, жуан **а** дауысты дыбысынан кейін жіңішке **ль** дыбысы келіп тұр. Бұл қазақ тілінің дыбысталу заңдылығына қарама-қайшы. Қазақ тілінде дауыссыз дыбыстар толықтай дауысты дыбыстардың ықпалында болады. «Дауысты дыбыстарға дауыссыз дыбыстар бағынбақшы. Яғни дауысты дыбыстар жуан айтылса – олардың қатарындағы дауыссыз дыбыстар да жуан айтылмақшы; дауысты дыбыстар жіңішке айтылса – дауыссыз дыбыстар да жіңішке айтылмақшы» (Байтұрсынұлы А., 2006: 240). Басқаша айтқанда, жуан дауысты дыбыстан кейін жіңішке дауыссызды айтуға қазақ тілінің артикуляциялық мүмкіндігі жоқ. Үшіншіден, бұл сөзде екі дауысты дыбыс (**ео**) қатар келіп тұр және бұлардың бірі жіңішке (**е**), бірі жуан (**а**) дауысты. Түркі тілдерінде, соның ішінде қазақ тілінде де сөз біркелкі жуан немесе біркелкі жіңішке айтылады. «Дауыстылардың бұлайша үндесуін лингвальдық сингармонизм деп аталады» (Аханов К., 1965: 351). Көп уақытқа дейін қазақ тілін зерттеушілер сингармонизмді түбір мен қосымшаның үндесуі деп келді. Үндестік заңы туралы арнайы диссертация жазған Ө. Жүнісбек сингармонизмнің тұтас сөз просодиясына қатысты екенін дәлелдеп шықты (Джунисбеков А., 1988) Онымен қоса қазақ тілінде

сөз ішінде, түбір мен қосымшаның аралығында, сөз тіркестерінің жіктерінде екі дауысты дыбыс қатар келе алмайды. Айтылуда олардың алғашқы дауыстысы түсіп қалады (Мысалы: *сары ат, келер ме екен, қара ой* сөздерінің айтылуы *сарат, келер мекен, қарой*). Бұл терминдегі *eo* дыбыс тіркесі сингармонизм заңына да, дауысты дыбыстар тіркесіміне де қайшы келіп тұр. Қазақ тілінің өзіндік ерекшелігі ескерілмей, тура орыс тіліндегідей етіп алынған терминдер сауатты жазуға қиындықтар тудырады. Сондықтан айтылуы, жазылуы қиын терминдерді тілдің ішкі мүмкіндігі жететін болса, қазақ тіліне аударып қолданған дұрыс.

Термин қалыптастыруда сөзжам тәсілдерінің ішінде сөздерді біріктіру тәсілінің маңызы ерекше. Әуелде жай сөз тіркестері арқылы айтылған сөздер айтылу барысында ықшамдалып, тұтас бір сөзге айналады. Олардың кейбіреулері тұлғалық жақтан өзгеріске түсіп, мүлде басқаша рең алғандықтан, әуелде қандай сөздерден жасалғанын тек арнайы этимологиялық талдау арқылы ғана анықтауға болады. Осындай тұлғалық жақтан өзгеріске ұшыраған сөздерді профессор А. Ысқақов кіріккен сөздер деп атайды (Ысқақов А., 1991: 106). Ал форма жағынан елеулі өзгеріске ұшырамай-ақ, өзара бірігіп келіп бір тұтас лексика-семантикалық мағына беретіндерін ол біріккен сөздерге жатқызады (Ысқақов А., 1991: 106).

Қазақ тілінде бірігу арқылы жасалған *күретамыр, көктамыр, қылтамыр* сөздері арғы түбі латын, грек сөздері болып келетін *артерия, вена, капилляр* терминдеріне балама болуға жарап тұрса да, халықаралық терминдерді аударуға болмайды деген желеумен термин жасаушылар қабылдамай жүр. Дегенмен, Ә. Нұрмұхамбетұлының сөздігінде *көктамыр, вена* (Нұрмұхамбетұлы Ә., 2007: 95) деп қазақшасы мен орыс тілінен енген нұсқасы қатар берілсе, *капилляр* термині *қылтамыр* (Нұрмұхамбетұлы Ә., 2007: 298) деп аударылыпты.

Академик Ә. Айтбайұлы тілдің дамуы ондағы интернационалды сөздердің көптігіне байланысты емес, оларды сол жат қалпында қабылдай беретін болсақ, онда интертерминдер шапқыншылығына тап боламыз, онсыз да дендеп бара жатқан шетел сөздері қаптай беретін болса, ана тілімізге қатер төнді дей беріңіз дей келе, интертерминдерге тәуелді болмай-ақ, өз тілінің байлығын қолданып отырған жапон, қытай тілдерін мысалға келтіреді. «Интертерминдерге тиюге болмайды дейтін түсінік бұларды шынын-

да да құран сөзіндей етіп жіберді. Содан барып бұлар да баста белгілі бір тіл ішінде туындап, терминдік мәнді жүре келе жүктеген қарапайым сөздер екенін елемейтін болдық. «Тиіспе», «аударма» деуден бұрын бұл сөздер нені білдіріп тұр, қандай мағынаны арқалап тұр дегенге зер салу керек қой» (Айтбайұлы Ә., 2013: 302), – деп, интертерминдерді де мүмкіндік болса аударуға болатынын сөз етеді.

Шынында да, интертерминдер деп шаң жуытпай жүрген сөздеріміздің бір кездері қарапайым ғана сөз болғанын және олардың әр тілде әр түрлі мағынада жұмсалатынын көреміз. Мысалы, жоғары оқу орындарында күнделікті қолданылатын «декан» сөзін алайық. Орыс тіліне шеттілдерден енген сөздер туралы сөздікте бұл терминге мынандай анықтама берілген: «Декан [лат. Dekanus десятник (в древнеримских войсках – начальник 10 солдат)] – 1) руководитель факультета в высшем учебном заведении; 2) в средневековых католических монастырях – должностное лицо монахов, помогающее аббату в управлении; в современной католической и англиканской церкви – старший священник, наблюдающий за группой приходо; 3) то же, что дуайен» (Словар иностранных слов, 153). Байқап отырсақ, бұл сөз қазақ тіліндегі «онбасы» сөзінен алшақ кетпейді екен, бірақ орыс тіліне мүлде басқа мағынада еніп кеткен. Ал қазақ тіліне орыс тіліндегідей «факультет басшысы» деген мағынада еніп, дыбыстық өзгеріске түспей, яғни қазақ тілінің дыбыстық заңдылығына бағынбай қолданылып жүр.

Орыс тіліндегі медициналық терминдердің 95%-ы латын, грек, ағылшын т.б. тілдерден кірген сөздер десек те болады. Бірақ, бұлар орыс тілінің дыбыстық заңдылығына бағынып енгендіктен, әуелгі тұлғаларынан мүлде өзгешеленіп, орыс сөзі болып кеткен. Ал қазақ тілінде жоғарыда айтқанымыздай орыс тілінің үлгісі бойынша жазылып жүр. Жазылудың мұндай ұстанымын академик Р. Сыздықова «тарихи-дәстүрлік принцип» деп атайды да: «Тарихи-дәстүрлік принципке орыс тілінен және орыс тілі арқылы өзге тілдерден енген сөздердің қазақша айтылуынша емес, орыс орфографиясы бойынша жазылуы жатады», – деген анықтама береді (Сыздықова Р., 2000: 9). Орыс тілінің орфографиялық ережесіне негізделген сөздердің айтылуы, жазылуы қиындық туғызатындықтан, қазақ тілінің жанашырлары мұндай сөздерге қазақ тілінен балама іздеуге жаппай кірісіп кетті. Әрине, термин жасауда тілдің барлық мүмкіндіктерін сарқа пайдалану, яғни оның

сөздік қоры мен сөздік құрамындағы бар сөздерді орнымен қолдана білу, сөз тудырудың алуан түрлі тәсілдерін кеңінен қолдану қажет. Сөз тудырудың синтетикалық және аналитикалық тәсілдерімен қатар тілімізде көне замандарда айтылғанмен, қазіргі кезде қолданыстан шығып қалған сөздерге жаңа мағына беру арқылы да терминдер қалыптастыруға болады. Тіл білімі ғылымында архаизмдер, историзмдер деп аталатын мұндай сөздердің кейбіреулерінің медицинада қолданылуына тоқтала кетейік. Мәселен, медицина ғылымының стоматология саласында сәтті қолданылып жүрген сөздердің бірі – *тіссауыт* (коронка зуба) (Момынов Т., Рақышев А., 2003: 333) сөзі. «Сауыт» сөзі қазақ ауыз әдебиетінде соғыс кезінде батырлар киетін, яғни садақ оғынан, қылыштан қорғайтын киім ретінде суреттеледі. «Сауыт» сөзінің стоматологияда термин ретінде қолданылуына тістің бұл қабатының өте беріктігі уәж болғаны анық. Стоматологияда өте орынды қолданылып жүрген историзмге *кіреуке* сөзін де айтуға болады. Бұл сөз көптеген медициналық оқу құралдары мен оқулықтарда осылай қолданылып жүргенімен, «Медициналық сөздікте» «эмаль» күйінде қалдырылыпты да, жақшаның ішінде *тістің ең қатты қабаты, кіреуке* (Момынов Т., Рақышев А., 2003: 338) деп жазылыпты. «Кіреуке» жай «сауытқа» қарағанда аса мықтылығымен қоса, жылтырақ, қымбат темірден жасалатындығы байқалады. «Кіреукені» дәулетті, текті жерден шыққан батырлар ғана кие алған сияқты. «Сауыт», «кіреуке» сөздері қазақ тілді адамдарға түсініктілігімен бірге, олардың айтуына да, жазуына да оңай.

Әрине, көнерген сөздерге үстеме мағына беріп, қайта тірілту сол арқылы жаңа терминдер жасау – термин жасаудың бір тәсілі ғана. Дүниежүзіндегі қандай мықты дамыған тіл болса да, тек қана өзінің ішкі қорларымен алысқа бара алмайды. Басқа тілден сөз алмайтын тіл болмайды. Бірақ бір тілден екінші тілге енген сөз, жоғарыда айтқанымыздай өзі енген тілдің заңдылығы бойынша міндетті түрде дыбыстық өзгеріске ұшырайды. Термин жасаудың бірден-бір дұрыс жолы жат сөздерді тілдің заңдылығына бағындырып алу екендігін қазақ зиялылары сонау 1924 жылы Орынбор қаласында өткен съезінде айтқан болатын. Сол съезде терминдерді пән сөздері деп атап жасаған баяндамасында Елдес Омарұлы: «Пән сөзді өз тілімізден таба алмаған күнде, иаурыпа қолданған латынша пән сөздерді алуға болады. Бірақ ондай жат сөздерді алғанда, оны тіліміздің заңына келтіріп өзгертіп алу керек. Өйткені, жат сөздің асыл түбін бұзбай алсақ:

Ондай сөзге қазақтың тілі келмейтін болады; Жана қазақ тілінің заңына келмеген сөзді, оған қазақша жұрнақ, жалғаулар жалғап өзгертуге де болмайды. Ондай сөз қазақ тіліне қазақтың өз сөзіндей болып сіңісе де алмайды, бір түрлі ерсі сөз болып қалады. Жат сөз қазақ тіліне сіңіп түпкілікті қазақ сөзі болып шығуы үшін мағынасы түсінікті болмаса да, айтуға жеңіл, құлаққа ерсі болмауы керек. Бұл шартқа келмеген сөз қазақ сөзі бола алмайды, тек кітеб сөзі болып қана қалады. Олай болып кетсе кітеб тілі ел тілінен басқаланып шығады,- кітебтің елге пайдасы болмайды» (Қазақ білімпаздарының..., 97), – тілдің заңдылығы бойынша кірмеген сөздер ұлт тілінің табиғатынын бұзатынын дұрыс көрсеткен.

Ұлы ғалым А. Байтұрсынұлы 1926 жылы Баку қаласында өткен Бірінші Түркологиялық съезде шет тілдерден сөз алу туралы былай деген: «Все не казахские слова, не согласующиеся с природой казахского языка, точно должны подвергаться изменениям соответственнно казахскому говору. Это значит, во-первых, что во всех неказахских словах, с чуждыми казахскому языку звуками, последние заменяются соответственнно нужными звуками, во-вторых суффиксы в неказахских словах заменяются казахскими, в-третьих, двойные звуки принимаются в одинарном виде, в-четвертых, чуждые казахскому языку окончания должны измениться в пределах требуемого языком удобства произношения, например, Оренбург – Орынбор, Самара – Самар, пуховой – бөкебай, покров – боқырау, Адамовский – Адамау и т.п.» (Байтұрсынұлы А., 2006: 282-283).

Тарихқа көз жүгіртер болсақ, арабшадан латын жазуына көшу мәселесі оп-оңай шешіле қоймаған. 1926-1928 жылдары бұл мәселе қызу талқыланып, сол уақыттағы Алаш зиялыларының көпшілігі оған қарсы болса да, ақыр аяғында үлкен дау-дамай, пікірталасан кейін еліміз 1929 жылы латын жазуына өтіп, содан соң 1937-1940 жылдары толығымен латыннан кирилл әліпбиіне ауысты.

1929 жылы латын әліпбиіне ауысқанда кірме сөздердің жазылуы А. Байтұрсынұлының ұстанымы бойынша жазылды. Сол кездегі Алаш зиялылары араб жазуына қарсы болса да, А. Байтұрсынұлының емлесі дұрыс екенін мойындаған. Сондықтан латынша әліпбидің 1929 жылғы еміле ережесі бойынша өзге тілдік сөздерді қазақша жазу: «1. қазақ емлесінің негізі дыбыс жүйесінше болу керек; дыбыстың өзгеруі осы күнгі қалық тілінде

айтылған, естілген күйінде жазылуы керек. Сөз-сөздің ішіндегі дыбыстардың бірінің біріне ұсап өзгергені де – еліктіруу, ұсамай өзгергені де ірітуу, әсіресе бір ыңғай жуан, жа бір ыңғай жіңішке болып өзгергендегі, – өзгерген күйінде жазылуы керек. Жазудың бұл дыбыс жүйесіне келмейтін жерлеріне осы қаулыда айырықша ережелер болуы керек. 2. шеттен кірген сөздердің емлесі дыбыс жүйесі мен жазылуы керекте, айағы қазақтың сөз жүйесіне көнуу керек» (Әміржанова Н., 2012: 190), – деп белгіленген. Бұл ережеде кірме сөздер үндестік заңына бағынып жазылуы біршама дұрыс жолға қойылғанымен, қазақ тіліндегі дауыссыз дыбыстардың бір-бірімен тіркесімі, дауысты және дауыссыз дыбыстардың үндесімі жағынан, сондай-ақ орыс тіліндегі кейбір дыбыстарды қазақ тіліндегі қандай дыбыспен беруге болады деген сұрақтарға жауап беруде көптеген кемшіліктері бар екені байқалады. Бұл өз кезегінде кірме сөздердің жазылуында алақұлалықтар туғызды, сондықтан 1938 жылы толықтырылып қабылданған ережеде **х, в, ф** дыбыстары қосылып, орыс тілінен енген сөздер орыс тіліне барынша жақындатып жазылатын болды. Осылайша орыс тілінен енген сөздердің жазылу мәселесін шешпек болды.

Қазақ тілі, негізінен, ауызша дамыған тіл болғандықтан, басқа тілден енген сөздердің барлығы әр аймақтың сөйлеу ерекшелігіне байланысты алуан түрлі нұсқа құрап айтылады. Қазақ тіліне араб тілінен енген сөздерді арнайы зерттеген Н.Д. Оңдасынов өзі қарастырған әдебиеттерде *тасбих* сөзінің – 20, ижтиһаттың – 12, ілтпатың – 8 нұсқада жазылғанын мысалға келтіреді (Оңдасынов Н.Д., 1984: 4). Орыс тілінен енген сөздер де осындай нұсқа құрап айтылатын болғандықтан, тіл мамандары бұл қиындықтан шығудың бірден-бір жолы – орыс тілінен енген сөздерді орыс тілінің орфографиялық ережесімен жазу деп шешті. «Тіл туыстығы мен ұқсастығы жоқ орыс тілінің дыбыстары, біріншіден, қазақ тілінің дыбыс санын көбейтіп жіберді. Екіншіден, үндесім үлгісі келіспейтін кірме сөздер көбейіп кетті. Үшіншіден, қазақ жазуының емле-ережесін күрделендіріп жіберді» (Жүнісбек Ә., 2009: 12). Сол кездегі саясаттың әсерінен «Сөздердің дыбысталуы мен жазылуы арасындағы кереғар алшақтық біржолата жойылды» (Сауранбаев Н. 1988: 222), «Қазақ тілінде сөздер қалай жазылған болса, солай оқылады» (Аманжолов А., 1996) деген ой-тұжырым тілші ғалымдар тарапынан да айтылатын болды. Шындығында қазақ тілінің

дыбысталу заңдылығына сай келмейтін дыбыстар тіркесімі пайда болған-ды. Әсіресе қазақ тілінің дыбысталу заңдылығына сай келмейтін дыбыстар тіркесіміне аяқталып тұрған сөздерге қосымша жалғау көп қиындық келтіруде. Кейінгі шыққан орографиялық сөздіктерге қанша қосымша түзетулер енгізілсе де кірме сөздерді жазу оңайланып кеткен жоқ. Бұл әсіресе ғылыми терминдерінің басым көпшілігі латын, грек т.б. тілдерден болып келетін және олар орыс тілінің үлгісімен жазылатын медицина ғылымының саласында анық байқалады. Әуелі жіңішкелік белгісіне аяқталатын сөздерге қосымшалар қалай жалғанғанына назар аударайық. Мысалы: дистальный лучелоктевой сустав – дисталды кәрі жілік – шынтақ буыны (Момынов Т., Рақышев А. 2003: 30), медиальная поддерживающая связка – тізе тобығын ұстайтын медиальді байлам (Момынов Т., Рақышев А., 2003: 31), синовальная складка – синовальдық жарғақ (Момынов Т., Рақышев А., 2003: 32). Осында жуан дауыстыдан кейін келген жіңішке дауыссызға аяқталған (аль дыбыс тіркесі) сөзге қосымша үш түрлі жалғанған. Бірінші мысалды сөздік құрастырушылар жіңішкелік белгісін алып тастаған, екінші мысалда сөздің соңғы буынындағы дауысты дыбыстың әуеніне қарай жуан дауыстыдан тұратын қосымша жалғанса, үшінші мысалда сөздің соңындағы дауыссыз дыбыстың әуенімен жіңішке дауыстысы бар қосымша жалғанған. Ал «Қазақ тілінің орфографиялық сөздігінде»: «Қосымшалар сөздің соңғы буынындағы дауысты дыбыстың әуеніне қарай буын үндестігі бойынша, я жуан, я жіңішке болып жазылады», – делінген (Қазақ тілінің орфографиялық сөздігі, 1988: 11). Академик Р. Сыздықова соңғы дауыссызы жіңішке болып келетін бір буынды сөздерге қосымша жіңішке жалғанады, ал көп буынды сөздерде соңғы дауыссыз жіңішке болса да қосымша жуан жалғанады, тек тәуелдік жалғауы ғана барлығына жіңішке жалғанды деп, бұл қиындықтан шығудың «жолын тауыпты» (Сыздықова Р., 2000: 13).

Бронх (Момынов Т., Рақышев А., 2003: 21), тромб (Момынов Т., Рақышев А., 2003: 48) сияқты терминдердегі сөз басындағы және сөз аяғындағы дауыссыз дыбыстар тіркесімдері де қазақ тілінің дыбысталу заңдылығына сай келмейді. Бұл сөздердегі сөз басындағы бр, тр дыбыс тіркесімдері қазақ тілінде быр, тыр болып айтылады. Бұл – эпентеза құбылысының нәтижесі. «Екі дыбыстың аралығына қосалқы дыбыстың келіп кіруі эпентеза құбылысы деп аталады» [5, 364]. Ал енді сөз соңындағы нх, мб

дыбыс тіркесімдеріне келейік. Басқа тілден енген екі дауыссыз дыбысқа аяқталатын сөздердің соңына түркі тілдерінде дауысты дыбыс қосылып айтылады. Тіл білімінде эпитеза деп аталатын бұл құбылыстың көрінуіне профессор К.Аханов өзбек тіліне орыс тілінен енген киоск, танк, пропуск, диск сөздерінің киоска, танка, пропуска, диска болып айтылатынын мысалға келтіреді де, «Ал қазақ тілінде орыс тілінен енген бұл сөздердің жазылуы сақталғанымен, айтылуда олар киоскі, танкі, пропускі, дискі түрінде айтылып, оларға қосымшалар дауыссыздан басталып жалғанады (Мысалы: киоскіден, танкіге, пропускіні, дискінің)» (Аханов К., 1965: 365), – дейді. «Орыс тіліне енген сөздерді орыс тіліндегідей етіп жазамыз» деп ережеге күштеп таңсақ та, тілдің дыбысталу заңдылығы оны қабылдай алмайды. Бронх, тромб сөздеріне қазақ тіліне бейімдеудің бірден-бір жолы – оларды быронхы, тыромбы деп жазу. Қазақ тілі жалғамалы тіл болғандықтан, әсіресе сөз соңындағы дыбыс тіркесімдеріне мән беру керек. Яғни, бұл терминдерді бронхы, тромбы деп жазуға да болады. Сонда оларға қосымша жалғау қиындық келтірмейді (бронхы-ға, тромбы-ның т.б.).

Остеобласт, остеокласт, фибробласт, хондробласт (Момынов Т., Рақышев А., 2003: 54) сияқты терминдердің жазылуына тоқталмас бұрын қазақ тіліндегі дос, рас сөздері туралы айта кету керек. Бұлар дуст (Жеменей И., 1994: 281), раст (Жеменей И., 1994: 286) деген парсы сөздері. Қазақ тілінде сөз екі қатаң дауыссызға аяқталмайтындықтан, бұл сөздердегі бір қатаң дауыссыз түсіп қалған. «Тіл-тілде кейбір сөздердің соңындағы дыбыстардың түсіп қалуы (қысқартылып ықшамдалу) құбылысы жиі кездеседі. Бұл құбылыс апокопа деп аталады. Апокопа құбылысына ұшырайтындар көбіне кірме сөздердің соңындағы элементтер» [5, 365]. Яғни, остеобласт, остеокласт, фибробласт, хондробласт сияқты терминдер апокопа құбылысына бағынып, остеблас, остеоклас, фибробласт, хондроблас болып жазылса, қазақ тілінде білім алушылардың жазуына да, айтуына да (дыбыстауына) қиындық келтірмес еді.

Макрофаг, микроб сияқты ұяң дауыссызға аяқталған терминдерді макрофак, мироп деп қатаң дауыссызбен жазу арқылы да қазақ тілінің орфографиялық та, орфоэпиялық та мәселесін шешуге болады.

Халықаралық терминдер тіл заңдылығына бағынып енгенде ғана өзі енген тілге қызмет етеді, сол тілді байытады, сол тілде ғылыми жұмыстың сапалы жазылуына ықпалын

тигізеді. Ол үшін «тарихи-дәстүрлі принцип» (Сыздықова Р., 2000: 9) дегеннен бас тартуымыз керек, яғни кірме сөздердің барлығы қазақ тілінің дыбысталу заңдылығына бағынуы тиіс. Емлемізге түбегейлі өзгеріс енгізу қажет. Бұл мәселеде А. Байтұрсынұлының: «Дұрыс емле менен қате емлені айыруға менің ойымша бұлай қарау керек шығар дейім: тіл табиғатына қарай емлені ыңғайлау ма? Жоқ, емле түріне қарай тілді ыңғайлау ма? Мен ойлаймын, емле – жазу үшін шығарған нәрсе, жазу – тіл үшін шығарған нәрсе. Олай болса, тілді бұзып емлеге ыңғайлау емес, емлені тілге ыңғайлау керек» (Байтұрсынұлы А., 2006: 249), – деген тұжырымын басшылыққа ала отырып, «Орыс тілінен және орыс тілі арқылы өзге еуропа тілдерінен келген сөздерді жазғызу үшін, тілімізге арнайы ендірілген 12 орыс әрпін қазақ әліпбиі құрамынан шығарып тастап, өзіміздің төл әліпбиімізді қайта құрастыруымыз керек» (Байтұрсынұлы А., 2006: 18).

Қорытынды

Қорыта айтқанда, қазіргі қазақ орфографиясын түбегейлі өзгерту керек. Бұл жазумен қала берсек, қазақ тілінің болашағына үлкен қауіп төнеді.

Филология ғылымдарының кандидаты, доцент Б. Шарахымбай: «Қандай да болмасын әліпбиді нақты бір тілге икемді, қолайлы етіп қолдану бар да, икемсіз, қолайсыздығынан оңтайлы етіп ала алмай, оның зардабын тарту бар. Бұл не деген сөз? Яғни икемді, оңтайлы әліпби тілдің жүйесіне, дыбыстық құрамына, графикалық құрылымына, дәстүрлі нормаларына, риторикалық тәсілдеріне, басқа да түрлі заңдылықтарына сәйкес болуы керек деген сөз. Өкінішке орай, қазіргі қолданыстағы кіріл жазу осындай талаптан шығатын қолайлы әліпби болмай тұр. Мәселен, қазіргі орыс әліпбиінде – 33, арабта – 28, ағылшындарда – 26, ал қазақ әліпбиінде – 42 әріп бар. Қазақ тілінің дыбыстық құрамы – 28 әріптен (9 дауысты, 19 дауыссыз) тұрады. Тілші ғалымдарға жақсы мәлім, таңбаның көптігі қазіргі әліпбидің оңтайлы, тиімді екенін көрсететін тілдік критерийлермен үйлеспейді. Қазақ әліпбиіндегі кірме әріптер (в, й, щ, х, ф, ц, я, ь, ь, ч, ю, ё ...) ең алдымен халықаралық терминдерді, советизмдерді, жалқы есімдерді орыс орфографиясымен жазу үшін ғана әдейі енгізілген. Ал осы басы артық әріптер таза қазақ тілінде сөйлеушілердің ауызекі тілінде қолданылмайды. Бірақ әдеби тілде мектеп қабырғасынан бастап орыс тілінде қалай ды-

бысталса, емле жүйесін өзгертпей сол күйінде таңбалауды талап етеді. Ол – ол ма, тіпті оның ережесін жасап, бекітіп, қазақ балаларының құлағына шүмектеп құйып, үйретіп, әбден машықтандырып тастағаны соншалық, олардың қазақ тілінің өзіне тән ерекшелігін негізге алып жазғандары қаперге алынбайды, керісінше қателік санайды» (Kazakzaman.kz., 19), – деп, басы артық әріптердің қазақ жазуына және айтылу нормасына қаншалықты зиян келтіріп тұрғанын жазады.

Қазақ жастарының сөйлеу және жазу мәдениетіне жазуымыздың тигізіп жатқан кері әсерін санап тауысу мүмкін емес. Бұл тығырықтан әліпби ауыстыру арқылы ғана шығуға болатыны бұл күндері басы ашық мәселе болып тұр. Өкінішке қарай, латын негізді қазақ әліпбиін жасаушы «ғалымдардың» өздері әріп пен дыбысты ажырата алмайтынын, қазақ тіліне тән емес дыбыстар қазақ тілінің дыбысталу икемділігін арттырады деген сияқты көзқараста екенін олар ұсынған әліпби жобаларынан анық көруге болады. Әліпби жобасын ұсынушы «ғалымдардың» бірі профессор С. Бизаков қазақ әліпбиінен тек жіңішкелік белгісі (ь) мен айырым белгісін (ъ) алып тастап, 40 әріптен тұратын жобасын ұсыныпты. Онымен қоймай: «Тіпті 40 әріпке қосымша құйрықты ж (дж) әрпін таңбаласақ, Джордж-Жорж, Джон-Жон, джунгли-жунгли деп жазу мүмкін болар еді» (Бизаков Е., 2013: 4), – деп айды аспанға бір-ақ шығарыпты.

Бір тілден екінші тілге еш уақытта дыбыс енбейді, тек қана сөздер енеді. Ал сөздер өзі енген тілдің дыбыстық заңдылығына бағынып енеді де, сол тілдің сөздік құрамын байытады, өзі енген тілге қызмет жасайды. Тілші-ғалымдар қазақ тіліне араб-парсы тілінен енген сөздер қазақ тілінің сөздік құрамының 15%-ын құрайды деп жүр. Олардың әр түрлі нұсқа құрап айтатынын және алуан түрлі мағынаға ие болғанын ескерсек, одан да асып түседі. Олай болса, басқа тілден енген сөздерді жазу үшін қажет деп әліпбиге басы артық дыбыстар қосу арқылы тілдің сөздік қорының баюына, оның икемділігінің артуына әсер ететін жолды жауып тастаудың жөні жоқ.

Профессор Мырзабектен Сапархан «Қазақ тілінің айтылым сөздігі» деген еңбегінде былай деп жазады: «Соңғы мың жылда, Ақымет опат

болғанға дейін, сырттан бір дыбыс енді дегенді білмейміз. (Орыс тілінде де соңғы 200 жылда жаңа дыбыс енгенін оқи алмадық). Олай болса, тілдің дыбыстық құрамы ғаламат тұрақтылығымен ерекшеленеді. Сол үшін де ол – тілдің жаны, өзі. Тіл мәңгі болса, ол да мәңгі. Оның қатары бұзылса, тіл де бұзылады» (Мырзабектен С. 8). Яғни, бөтен дыбыстар тілдің қалыптасып қалған қатарын, табиғи даму заңдылығын бұзады. Осыдан барып жазуда қиындықтар туындайды, соларды түзетуге жаңадан ережелер шығарылады. Ол ережелердің бәрін есте сақтау да мүмкін емес және қанша жерден ереже шығарса да, тіл заңдылығы ережеге көнбейді. Нәтижесінде жазылу мен айтылу арасында алшақтық пайда болады да ол сауатсыз жазуға әкеп соғады. Бұл өз кезегінде ғылымның қазақ тілінде дамуына кедергісін тигізеді.

Әліпби ауыстыру тек тілдегі дыбыстарды белгілейтін таңбаларды ғана ауыстыра салу емес. Әліпби ауыстыруда тілдің заңдылығы, дыбыстардың тіркесе алу мүмкіндігі ескерілуі тиіс. Латын әліпбиіне көшкенде осы мәселе ең басты орында тұруы тиіс.

Әліпбиде әріп саны көп болған сайын, басқа тілден енген сөздерді айта алу қабілетіміз арта түседі деген көзқарас дұрыс емес. Қанша жерден әліпбиді жат дыбыстармен сықап толтырып қойса да, олар тілдің ғасырлар бойы қалыптасқан артикуляциялық табиғатына өзгеріс енгізе алмайды. Бұл домбыраға балалайканың ішегін тағу арқылы орысша да, қазақша да ән айта беруге болатын музыкалық аспап жасап шығарамыз деумен бірдей.

Латын әліпбиіне көшу орыс тіліне қарсылық емес. Елбасымыз жүргізіп отырған үштұғырлы тіл саясатын бәріміз жақсы түсінеміз. Орыс тіліндегі ғылыми еңбектер, көркем шығармалар ұшан-теңіз. Оларда қажеттісін ала білу – болашақ ұрпақ үшін аса қажет. Қазақ мектептерінде орыс тілі сабағы болатынын, ал орыс тілі кирилл әліпбиінде оқытылатынын естен шығармайық. Сондықтан байбалам салып латын әліпбиіне қарсы шықпай, мәселеге мән беріп қарап, Елбасымыздың саясатын қолдайық. Латын әліпбиіне қазақтың өзінің төл дыбыстарымен, қазақ тілінің заңдылығын басшылыққа алған емле-ережелермен ауысу арқылы тіліміздің күмбірлеген қоңыр үнін болашақ ұрпаққа аманат етеміз.

Әдебиеттер

- 1 Айтбайұлы Ө. Қазақ тіл білімінің терминологиясы мәселелері. – Алматы: «Абзал-Ай», 2013. – 400 б.
- 2 Нұрмұхамбетұлы Ө. Орысша-қазақша медициналық (физиологиялық) сөздік. – Алматы: «Эвро», 2007. – 903 б.
- 3 Момынов Т., Рақышев А. Медицинский словарь – Медициналық сөздік. – Алматы: ЖШС «Кітап баспасы», 2003. – 352 б.
- 4 Байтұрсынұлы А. Көп томдық шығармалар жинағы. 4 том. – Алматы: «Алаш», 2006. – 320 б.
- 5 Аханов К. Тіл біліміне кіріспе. – Алматы: «Мектеп», 1965. – 585 б.
- 6 Джунисбеков А. Проблемы тюркской словесной просодий и сингармонизм казахского слова. – Алма-Ата: АДД, 1988.
- 7 Ысқақов А. Қазіргі қазақ тілі. – Алматы: Ана тілі, 1991. – 384 б.
- 8 Словар иностранных слов. – М.: «Наука», 1982. – 526 стр.
- 9 Сыздықова Р. Қазақ тілінің анықтағышы. – Астана: Елорда, 2000. – 532б.
- 10 Қазақ білімпаздарының тұңғыш сыйезі. – Алматы, 2005. – 144 б.
- 11 Әміржанова Н. Қазақстандағы латын жазуының тарихи тағлымы. – Алматы: Мемлекеттік тілді дамыту институты. – 2012. – 300 б.
- 12 Оңдасынов Н.Д. Арабша-қазақша түсіндірме сөздік (қазақ тіліндегі араб сөздері) I том. – Алматы: Мектеп, – 1984. – 256 б.
- 13 Жүнісбек Ә. Қазақ фонетикасы. – Алматы: Арыс, – 2009. – 312 б
- 14 Сауранбаев Н. Қазақ тіл білімінің проблемалары. Таңдамалы еңбектерінің жинағы. – Алматы: Ғылым, 1988. – 348 б.
- 15 Аманжолов А. Түрік филологиясы және жазу тарихы. – Алматы: «Санат», 1996. – 226 б.
- 16 Қазақ тілінің орфографиялық сөздігі. – Алматы: Қазақстан, 1988. – 400 б.
- 17 Жеменей И. Парсыша-қазақша және қазақша-парсыша сөздік. – Алматы: Санат, 1994. – 368 б.
- 18 Қалиұлы Б. Қазақ орфографиясындағы қайшылықтар. – Алматы: ТОО «Клише», 1994. – 19 б.
- 19 Шарахымбай Б. Қазақ жазуының болашағы – латын графикасында немесе басы артық әріптерден арылудың қажеттілігі туралы. Kazakzaman.kz. сайты
- 20 Бизақов Е. Емлені ескеру керек. «Ана тілі» №7 (1161), 14-20 ақпан, 2013.
- 21 Мырзабектен С. Қазақ тілінің айтылым сөздігі. – Алматы: «Сөздік-Словарь», 2001. – 320 б.

References

- 1 Aitbaiyly O. Kazak til biliminin terminologiya maselelery.-Almaty:”Abzal-ai”, 2013 zh.,-400b
- 2 Amanzholov A. Turic fillologiyasy zhane zhazu tarihy.-Almaty:”Sanat”,-1996 zh.,-226 b.
- 3 Amirzhanova N. Kazakstandagy latyn zhazuynyn tarihi taglymy.- Almaty: Memlekettik tilde damyту instituty.-2012 zh.- 300 b.
- 4 Ahanov K. Til biliine kirispe.-Almaty:”Mektep”, 1965 zh.,-585 b.
- 5 Baitursynuly A. Kop tomdyk shygarmalar zhinagy. 4 tom.-Almaty:”Alash”,2006 zh.,-320 b.
- 6 Bizakov E. Emleni eskeru kerek. “Ana tili” №7 (1161), 14-20 akpan, 2013 zh.
- 7 Dzhunisbekov A. Problemy turkskoy slovesnoy prosodiy singlarmonizm kazakskogo slova.-Alma-Ata: ADD.1988 g.
- 7 Junisbek A. Khazakh fonetikasy. Almaty. Arys, 2009 zh.,-312 b
- 8 Kazak bilimpazdarynyn tungysh siezi.-Almaty.2005 zh.,-144 b.
- 9 Kazak tilinin orfografiyalyk sozdigi.- Almaty: Kazakstan,-1988 zh.,-400 b.
- 10 Kaliuly B. Kazak orfografiyasyndagy kayshylyktar.-Almaty:TOO “Klishe”,-1994 zh.,-19 b.
- 11 Momynov T., Rakyshev A. Meditsicki slovar. – Almaty JSSH `Kitap bsapasy` 2003 j.
- 12 Myrzabekten S. Kazak tilinin aitylym sozdigi.-Almaty: @Sozdik-Slovar, 2001 zh.,-320 b
- 13 Nurmuhambetuly A. Orysha-kazaksha meditsynalyk sozdik.-Almaty:”Evro”, 2007 zh.,-903 b.
- 14 Ondasynov N.D. Arabsha-kazaksha tusindirme sozdik (kazak tilindegi arab sozderi)I tom,-Almaty: Mektep,-1984 zh,- 256 b.
- 15 Sauranbayev N. Kazak til biliminin problemalary. Tandamaly enbekterinin zhinagy.-Almaty: Gylym,-1988 zh.,-348 b.
- 16 Sharahymbay B. Kazak zhazuynyn bolashagy-latyn grafikasynda nemese basy artyk aripterden aryludyn kazhettigli turaly. Kazakzamah.kz.sayty.
- 17 Slovar inostrannyh slov.-M.,”Nauka”,1982 g.,-526 str.
- 18 Syzdykova R. Kazak tilinin anyktagyshy.-Astana: Elorda,2000 zh.,-532 b.
- 19 Zhunisbek A. Kazak fonetikasy.-Almaty: Arys,-2009 zh.,-312 b.
- 20 Zhemeneiy I. Parsysha-kazaksha zhane kazaksha-parsysha sozdik.-Almaty: Sanat,-1994 zh.,-368 b.
- 21 Yskakov A. Kazirgi kazak tili.-Almaty: Ana tili.1991.-585 b.